

сарабських та буковинських євреїв (у т.ч. і на території Трансністрії), гострій полеміці з іншими представниками сучасної історіографії проблеми у Молдові. Висвітленню трагедії євреїв Одеси присвячено параграф 3 глави II (с.167–176).

Об'єднує всі ці праці виразний, так би мовити, романоцентризм (в центрі уваги — події, що відбуваються в Румунії). Також можна сказати про фактологічну домінанту даних досліджень: передусім це подача фактологічного матеріалу і вже потім — спроби його узагальнення. Нарешті підпорядкований характер використання матеріалу щодо території між Дністром та Південним Бугом (радше як допоміжний та ілюстративний).

Д. Малаков (м. Київ)

Ще раз про Бабин Яр на фотознімках

Наприкінці минулого століття в деяких зарубіжних публікаціях, присвячених темі Бабиного Яру, стали з'являтися фотографії трупів, що лежать на вулицях Києва, та радянських військовополонених, які стоять з лопатами на дні великого яру¹. У підписах під цими знінками зазначалось, що то лежать євреї, які йшли до Бабиного Яру восени 1941 р., а полонені розкопують трупи для їхнього спалення восени 1943 р.

Такі підписи з'явилися з подачі західних публікаторів, які не мали можливості атрибутувати унікальні кадри, зроблені безсумнівно в Києві. Сталося це, вочевидь, тому, що тих, у чиїх руках опинилась вся плівка, цікавили тільки ці сюжети.

2001 року ми одержали відбитки з тої самої, що виявилася кольоровою, фотоплівки виробництва відомої німецької фірми AGFA. На двох «ключових» кадрах — Успенський собор Лаври. Саме ці два кадри дозволили цілком точно сказати: плівку відзнято 1941 року, тому що собор було варварські знищено 3 листопада того ж року.

Отже, військовополонені не розкопують, а закопують, точніше — рівняють дно Бабиного Яру, присипане спрямованими вибухами схилів. У них під ногами, під шаром землі — жертви розстрілів, що відбулися 29 і 30 вересня 1941 р. Сьогодні, завдяки документам, виявленим в архівах, відомо, що 1 жовтня з табору на Керосинній у Бабин Яр були доставлені 300 військовополонених з лопатами. Оце вони й на знімку.

У пропонованій розвідці ми звернемо увагу на кадр № 17, де видно радянських військовополонених, які засипають дно яру. На другому плані видніє Кирилівський гай з двома характерними зсувними «цирками». Згодом ця ж точка, звідки фотографував Й. Хьоле, стала місцем більшості зйомок Бабиного Яру. Очевидно, це основна могила жертв перших двох днів масових розстрілів. Нагадаймо: розстріли тривали всі два роки нацистської окупації Києва і Бабин Яр був наповнений жертвами не тільки тут.

Одразу ж по визволенні Києва від окупантів Бабин Яр привернув увагу журналістів. Докладний репортаж вмістила американська газета «Нью-Йорк таймс»². Її кореспондент В. Лоуренс передав по телеграфу з Києва інформацію двома днями пізніше — 22 листопада 1943 року³.

Журналістів супроводжував відомий київський архітектор П. Альошин, який усі два роки окупації жив у своїй квартирі, в «авторському» будинку на вулиці Великій Житомирській, 17/2. Звичайно ж, він бачив, як 29 вересня 1941 р. повз його вікна й балкон йшли євреї у Бабин Яр.

Серед іноземних кореспондентів був тоді в Києві й американський журналіст Е. Джилмор. Ілюструючи свою статтю, присвячену визволенню України та надруковану в травні 1944 року в журналі «The National Geographic Magazine», він вмістив знімок, зроблений ним у листопаді 1943 р. в Бабиному Яру.

На знімку — невеличка частина яру, де на пухкому піску стоять кореспонденти, співробітник Наркомату закордонних справ СРСР — у форменій шинелі і кашкеті, випадкові жителі (жінка й хлопчик з собакою). Дехто з присутніх роздивляється щось під ногами. На знімку — 21 людини. Визначити місце зйомки неможливо: немає лінії виднокраю, немає прив'язки до навколишньої місцевості⁴.

Американці попросили П. Альошина познайомити їх з колишніми в'язнями Сирецького табору, які брали участь у спалюванні трупів і врятувалися втечею від розстрілу в ніч на 29 вересня 1943 р.

Наступного дня вони знов поїхали до Бабиного Яру, супроводжувані П. Альошиним та заступником голови Верховної Ради УРСР, поетом М. Бажаном. На цей раз сюди ж прибули колишні в'язні Сирецького табору Ю. Вілкіс, Л. Островський та В. Давидов.

Тоді ж було зроблено знімок київським фотокореспондентом К. Лишком. Порівнюючи знімки Й. Хьоле та К. Лишка, неважко побачити спільні деталі: підвищення Кирилівського гаю з двома зсувними «цирками», різкий виступ праворуч відрога та, головне, — значно меншу висоту схилів: дно засипано. Всі подальші знімки Бабиного Яру робились, як правило, звідси ж.

Після намивання в яр пульпи, після прокладання вулиці Окружної (Олени Теліги), утворення парку, перепланування та забудови житлового

району Сирець на сьогоднішньому рельєфі місцевості майже не залишилось слідів трагедії 1941 р. Основні орієнтири: висоти Кирилівського гаю з решткою (верхньою частиною) одного з зсувних «цирків».

Примітки

- ¹ Наприклад: *The German Army and Genocide. Crimes Against War Prisoners, Jews and Other Civilians, 1939–1944* / Ed. By the Hamburg Institute for Social Research. Foreword by Omer Bartov. — New York, 1999. — P. 92.
- ² *Lawrence W.H.* 50.000 Kiev Jews Reported Killed. // *New York Times*. — 1943. — Nov. 20. — P. 3.
- ³ *Малаков Д.В.* Бабин Яр очима американця восени 1943 року. // Катастрофа європейського єврейства під час Другої світової війни. Рефлексії на межі століть. Зб. наукових праць. Матеріали конференції 29–31 серпня 1999 року. — С. 347–350.
- ⁴ *Gilmore Eddy.* Liberated Ukraine. // *The National Geographic Magazine*. — 1944. — № 5. — P. 521.